

συλλέγωνται αἱ εἰς αὐτὰ ἀπαντήσεις καὶ νὰ συνάγωνται τὰ ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα. Ἡ χυδαιότης τῆς μεθόδου ταύτης ἀπεκάλυπτε τὸ ἐσωτερικὸν ἐλάττωμα αὐτῆς, τὸ ὅτι δηλαδή αὕτη παρ' οὐδέν ἐλογίζετο τὸ ἐξηγητικὸν ἐκεῖνο στοιχείον, τὸ δυνάμενον νὰ δοθῇ μόνον δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως ἐνὸς μόνου ἢ ὀλιγίστων ὑποκειμένων γνωριμωτάτων ἡμῖν· ἄνευ δὲ τούτου πᾶσαι αἱ δυνάμεναι νὰ δοθῶσιν ἀποκρίσεις οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Εἶναι ἀκατέργαστον ὕλικόν, χρήζον ἐξεργασίας καὶ ἐξηγήσεως¹). Ἐπὶ πλέον δὲ αὐτὸς ὁ κριτικὸς ἔλεγχος τοῦ συλλεγομένου ὕλικου εἶναι ἤδη καθ' ἑαυτὸν ἔργον χαλεπόν.

Αὕτη εἶναι μέθοδος, ἣτις εὐφυῶς ὠνομάσθη εἰδὸς τι καθολικῆς ψηφοφορίας ἐφηρμοσμένης εἰς τὴν ψυχολογίαν. Εὐθύς ὡς προχωρήσῃ ἐπέκεινα τῶν λίαν ἀπλῶν ζητημάτων, εἰς οὐδέν ἕτερον καταλήγει πόρισμα ἢ εἰς τὸ τῶν στατιστικῶν ἢ καταστατικῶν. Οὕτως ὁ Rihot, ἐξ οὗ ἀρύομαι τὴν ὀρθὴν ταύτην παρατήρησιν, ἐμφανίζει τὴν πενιχρότητα τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ ἔφθασεν ἡ Society for psychical Research ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐρευνῇ περὶ τῶν λεγομένων ἀληθινῶν ψευδαισθησιῶν²).

Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς ἐμπειρικῆς καταστατικῆς καταντᾷ εἰς τὸ ἄκρον ἀντίθετον τῆς μεθόδου τῆς μαθηματικῆς καταστατικῆς· αὕτη μὲν ἀξιοῖ νὰ φθάσῃ εἰς σχηματικὸν τινα τύπον τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐκείνη δὲ κατορθοῖ μόνον νὰ ἐξάρῃ τὰς ἀτομικὰς διαφοράς. Ὡς ὕλικὸν μελέτης εἶναι ἴσως πολὺ ὠφελιμωτέρα, ἔχουσα, εἰ μὴ ἄλλο τι, τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ χορηγῇ συγκεκριμένα ψυχολογικὰ γεγονότα.

Ἡ ψυχοδυναμική.

Ἐτι μείζονος ἐπιστημονικοῦ ἀξιώματος ἀντιποιοῦνται ἡ δυναμικὴ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία, οὐσαι κατ' οὐσίαν μία μόνη ἐπιστήμη.

Ἡ ψυχοδυναμικὴ ἄλλως ὑπ' ἄλλων ἡρμηνεύθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. Οἱ ἀυστηρότεροι τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένων ἀξιοῦσι νὰ ἐπάρῳσιν αὐτὴν εἰς περιωπὴν ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ζητοῦντες νὰ μετρήσωσι ποσοτικῶς τὸ ὑφ' ἡμῶν καταναλισκόμενον ποσὸν ἐνεργείας ἐν τῇ πνευματικῇ ἢ ἐν τῇ μυϊκῇ ἐργασίᾳ. Οὕτω ζητεῖται ὁ διορισμὸς τοῦ μέτρου τῆς προσοχῆς, ἣτις εἰς τὴν διανοητικὴν ἐργασίαν ἔχει φυσικῶς τῷ λόγῳ θεμελιώδη σημασίαν. Ἄλλοι δ' ὁμοῦς συγγραφεῖς, μετριοτέρων φερόμενοι,

¹) Ὅρα τὴν περὶ τῆς μεθόδου ταύτης εὐστοχὸν ἐπίκρισιν τοῦ Rihot, De la valeur des questionnaires en psychologie (Journal de psychologie normale et pathologique, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1904).

²) Ἐνθ. ἀν. σελ. 9.

ἐπαρκοῦνται εἰς ἐμπειρικώτερον προσδιορισμὸν ἐπιζητοῦντες τὰ ἀντικειμενικὰ τεκμήρια τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐν τᾷ ἀντικειμενικαῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῆς, ἥτοι ἐν τῷ ἀθροίσματι ἐργασίας πραγματικῶς ἐπιτελεσθείσης.

Οἱ δεῦτεροι οὗτοι εἶναι πολὺ φρονιμώτεροι καὶ ἀκολουθοῦσι μέθοδον ἀληθέστερον ψυχολογικὴν ἢ οἱ ἄλλοι, οἵτινες ἐπὶ τέλους οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐπιτηδεύουσιν ἀληθινὴν φυσιολογίαν. "Ὅτι μὲν τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ ἰδίᾳ τινὰς τούτων τάξεις παρακολουθοῦσι φυσιολογικαὶ ἐκδηλώσεις μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτενεῖς καὶ βαθεῖαι, εἶναι γεγονὸς ἀμέσως ἐποπτικῆς ἐναργείας, ἐν δὲ τῇ πλήρει ἀνακατασκευῇ τοῦ ψυχοφυσικοῦ μηχανισμοῦ εἶναι ὀρθὸν ἀμφότερα αἱ ἀπόψεις ἐξ ἴσου νὰ διαφωτίζωνται. Ἄλλ' ὅτι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τούτων εἶναι δυνατὴ ἢ μετάβασις ἐπὶ τὸ ἕτερον, τοῦτο εἶναι πρᾶγμα πολὺ διάφορον. Οἱ φυσιολόγοι ἢ φυσιολογικοὶ ψυχολόγοι οὗτοι μελετῶντες φαινόμενά τινα ἢ καρδιακὰ ἢ μυϊκὰ ἢ ἀναπνευστικά, δι' ὧν χαρακτηρίζονται ἐξωτερικῶς συναισθηματικαὶ τινες ἢ βουλητικαὶ καταστάσεις, οὐδεμίαν αὐτῶν τούτων τῶν καταστάσεων ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν, καὶ τὸ νὰ θέλωσι νὰ ἀντικαταστήσωσι τὴν φυσιολογικὴν ἀνάλυσιν ἀντὶ τῆς ψυχολογικῆς θὰ ἦτο τοιοῦτον ἄτοπον, ὅσον καὶ τὸ νὰ ξιώσῃ λ. χ. νὰ ὀρίσωι τὸ συναίσθημα τῆς αἰδοῦς διὰ τῆς ἐρυθρότητος τοῦ προσώπου ἢ τὸ τοῦ φόβου διὰ τῆς τρομώδους κινήσεως τῶν μυῶν. Οὕτω συμβαίνει, ὥστε τινὲς τῶν φυσιολογικῶν τούτων ψυχολόγων ἐν τοῖς ἑαυτῶν βιβλίοις ὅτε μὲν νὰ ψυχολογῶσιν, ὅτε δὲ νὰ φυσιολογῶσιν (οἷον ὁ Lehmann). Ἄλλὰ τὸ ὀρίζειν, καθὼς ἀκριβῶς πράττει ὁ Lehmann, τὴν ψυχοδυναμικὴν «ὡς τὴν ἀκριβῆ διδασκαλίαν τῆς ἐπαλλήλου ποσοτικῆς ἐπιδράσεως ψυχικῶν καταστάσεων (τ. ἔ. τῶν ψυχοφυσιολογικῶν γεγονότων) ὁμοχρόνων ἢ διαδοχικῶν» ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὴν συνήθη ἀμφιλογίαν τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος¹⁾. Τί σημαίνει ἐπάλληλος ποσοτικὴ ἐπίδρασις; Οἱ ὅροι οὗτοι ὑποκρύπτουσι παχυλὴν τινα ἀμφιλογίαν, ἐκδηλουμένην πολλαχοῦ διὰ τινῶν πολυτίμων ἐξομολογήσεων τοῦ συγγραφέως τούτου, ὅστις (ρηθῆτω πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἰδιαιτέρου λόγου, ὃν περὶ αὐτοῦ ποιούμεθα) νομίζεται εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων καὶ ἐγκριτωτάτων ἐν τῷ περὶ οὗ πρόκειται θέματι. Τῷ ὄντι ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τοῦ ἑαυτοῦ ἔργου ὁμολογεῖ ἀναπεπταμένως ὅτι τὸ κύριον πόρισμα τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν εἶναι τὸ ὅτι ἀπέδειξεν «ὅτι ἡ ἔντασις τῶν ψυχικῶν φαινομένων προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ μεγέθους ἐκείνης τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ κεντρικῷ ὄργάνῳ, μεθ' ἧς συνδέονται τὰ καθ'

¹⁾ Alfr Lehmann, Elemente der Psychodynamik (ἕκτον μέρος τοῦ ἔργου Die körperlichen Ausserungen psychischer Zustände, ἐν Λειψία, 1905).

ἕκαστον ψυχικὰ φαινόμενα» ¹⁾. Πῶς εἶναι δυνατόν μορφή ἐνεργείας καθαρῶς φυσική νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κριτήριον εἰς μέτρησιν φαινομένων καθαρῶς ποιοτικῶν;

Ἄλλὰ μείζονα φρόνησιν καὶ μείζονα μετριοπάθειαν ἐπιδεικνύουσιν ἄλλοι ἐρευνῆται τῆς ψυχικῆς ἐργασίας, ὡς λ. χ. ὁ Binet, ὁ Henri, ὁ Kraepelin καὶ ἄλλοι εἰδικῶς ἐπιδοθέντες κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς τὴν ψυχολογίαν ἐφηρμοσμένην ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς ²⁾. Δυνατὸν μὲν ἴσως νὰ ψεῖξῃ τις τοὺς συγγραφεῖς τούτους, ἰδίᾳ δὲ τοὺς δύο Γάλλους ἐπὶ ἐμπειρικῇ μεθόδῳ, ἐν ᾗ τὰ συμπεράσματα εἶναι ἄγαν πενιχρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὴν ποσότητα τῆς ἐπιτελεσθείσης ἐργασίας καὶ πρὸς τὴν ὀρθότητα καὶ καθαρότητα τῆς χρησιμοποιηθείσης μεθόδου. Ἄλλ' ἴσως οὗτοι ἀναλογίζονται τὴν δυσχέρειαν τοῦ νὰναγάγῃσιν οὕτω λεπτήν ὕλην εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀυστηρότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀντὶ δε τῆς διατυπώσεως μεγάλων γενικῶν νόμων (καθὼς ἀσμενίζει σφόδρα νὰ πράττῃ ὁ Lehmann) προτιμῶσι τὸ μέτριον, ἀλλ' ἀσφαλὲς πόρισμα τῆς ψυχολογικῆς καὶ φυσιολογικῆς ἀναλύσεως, ὅπερ, εἰ μὴ τι ἄλλο, θὰ ἔχῃ ἐπωφελεῖ τινα ἐφαρμογὴν ἐν τῇ πράξει.

Ἐὰν ἡ ψυχοδυναμικὴ ἢ ψυχολογικὴ φυσιολογία ἀδυνατῇ νὰ ἐξηγήτῃ τὰ ψυχικὰ γεγονότα μόνον διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν, εἰς πολλῇ μείζονα περιπίπτει αὕτη ἀμηχανίαν ἀξιοῦσα πᾶσαν αἰτιώδη ἐξήγησιν τοῦ βίου τῆς συνειδήσεως νὰ ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τῶν νόμων, τῶν κανονιζόντων τὴν μηχανὴν τῶν ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν. Ἄλλ' εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις, τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἀποτομωτάτῃ μορφῇ αὐτῆς, προηνέχθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπ' ἐλαχίστων ἐπιστημόνων καὶ φιλοσόφων καὶ δὴ οὐχὶ ὑπὸ τῶν ἐγκριτωτέρων. Ἄλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς φυσιολόγοις τοῖς μὴ ἀσπαζομένοις τὰς ὑλιστικὰς ἰδέας, αἵτινες δὲν φαίνονται ἀξιοῦμεναι εὐπροθύμου ἀποδοχῆς ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐπιστημόνων, οὐχὶ σπανίως εὐρίσκονται ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς πίστεως, ὀφειλομένης φυσικῇ τῇ λόγῳ εἰς τὴν ἔξιν τῆς φυσιολογικῆς ἐρεῦνης, ὅτι εἶναι δυνατόν πολὺ κάλλιον νὰ κατανοηθῶσιν οἱ νόμοι τῆς νοήσεως, ἔταν ἀνακαλυφθῶσιν οἱ νόμοι τῶν κεντρικῶν νευρικῶν λειτουργιῶν. Θὰ λάβωμεν εὐκαιρίαν ἐκτενέστερον νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ τοιούτου ζητήματος κατωτέρω ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τῆς ἡμετέρας ἐργασίας· ἀλλ' ἀρκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα τὴν μεγάλην γνωσιολογικὴν δυσχέρειαν, ἣν παρέρχονται ἐν σιγῇ οἱ ἐπιστήμονες ἐκεῖνοι, ἥτοι, ἂν

¹⁾ "Eynθ' ἀν. μερ. ΙΙ: Die physischen Aequivalente der Bewusstseinserscheinungen (1901), σελ. 312:

²⁾ Τοῦ Binet καὶ Henri δρα πλὴν τοῦ βιβλίου περὶ τῆς Fatigue intellectuelle (1898) καὶ πλείστας διατριδὰς ἐν Année psychologique.

είναι δυνατόν νὰ ἐξηγητῆται τὸ ποιοτικὸν γεγονός διὰ τοῦ ποσοτικοῦ φαινομένου. Ἡ δὲ ἴδωμεν μέχρι τίνος δύναται ἡ ὑπόθεσις τῆς ψυχοφυσικῆς παραλληλίας νὰ συντελέσῃ ἂν μὴ εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὸ δυνατόν τοῦ νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς παρουσίας φυσιολογικοῦ τινος φαινομένου τὴν ὑπάρξιν συνακολούθου ψυχικῆς καταστάσεως Ἐπὶ αὐτῆς καὶ ἂν ὑποχωροῦντες παραδεχθῶμεν ὡς καθάραν ὑπόθεσιν, ὅτι εἶναι δυνατόν ἡμέραν τινὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ ἔμπεδος καθορισμὸς οὔτως αὐστηροῦ καὶ τελείου συστήματος παραλληλίας, ὅμως εἶναι πάντοτε βέβαιον ὅτι αὕτη εἶναι ὁδὸς ἔμμεσος. Ἡ βασιλικὴ ὁδὸς τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης εἶναι πάντοτε ἡ ἄμεσος ὁδὸς τῆς αὐτοπαρατηρησίας. Ἐχομεν ἄμεσως εἶδησιν μόνον τῶν ἡμετέρων ἐσωτερικῶν καταστάσεων, τὰ δὲ συνοδεύοντα φυσικὰ καὶ φυσιολογικὰ γεγονότα προστίθενται ἔμμεσως ὑφ' ἡμῶν ἢ δι' ἀπλοῦ καὶ αὐτομάτου συνειρμοῦ, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῶν πρώτων, ἢτοι τῶν φυσικῶν, τῶν ἐξωτερικῶν, ἢ δι' οὐκ ἄν πάντοτε ἐπιτυχούς ἐπαγωγῆς, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῶν δευτέρων, τῶν φυσιολογικῶν γεγονότων. Ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπαγωγή δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μηχανικὴ κατασκευὴ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἐνεργειῶν, αἰτινες παρακολουθοῦσι τὰς ψυχικὰς πράξεις, εἶναι τὸ πάντων σκοτεινότερον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ ἀνατομικῇ. Ὅτι δὲ ἡ φυσικωτάτη καὶ ἀσφαλεστάτη γνῶσις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν δίδεται εἰς ἡμᾶς ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν διὰ τοῦ ἀπλοῦ μέσου τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἐπιβεβαιούται καὶ ἐκ τούτου : αὐτοὶ οἱ φυσιολόγοι ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπινοουμένων θεωριῶν πρὸς ἐξήγησιν τῶν κεντρικῶν νευρικῶν λειτουργιῶν λεληθότως ἀκολουθοῦσι κατὰ βῆμα ἀντιστοιχοῦς ψυχολογικὰς διδασκαλίας. Οὕτω συνέβη ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῶν δυνάμεων, ἐπὶ τῆς τοῦ συνειρμοῦ καὶ τέλος ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῆς καταλήψεως, αἰτινες ἔτυχον ἑτέρων τῶν μεταφράσεων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας ¹⁾. Ἡ ψυχολογία ἐνταῦθα ἔχει προέλθει πολὺ προσωτέρω ἢ αἱ ἐπιστῆμαι αἰτῆται, πρέπει δὲ νὰ εὐχώμεθα, ὅπως οἱ περὶ αὐτὰς ἀσχολούμενοι, ἐὰν θέλωσι νὰ μεταχσιρίζωνται ταύτην ὡς ὁδη-

¹⁾ Ὅρθως παρατηρεῖ ὁ Hoeffding ἐν τῷ ἔργῳ του: «Ἡ ἀνθρωπίνη νόσις, αἱ μορφαὶ καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς» 1911, σελ. 27 (τῆς: Γαλλ. μεταφράσεως). «Ὅταν ὁ Ἀβενάριος πειράται νὰναγάγῃ τὴν μελέτην τῆς «ἐξηρητημένης ζωϊκῆς σειρᾶς» (τῆς ψυχολογίας) εἰς τὴν μελέτην τῆς «ἀνεξαρτήτου ζωϊκῆς σειρᾶς» (τῆς φυσιολογίας), βλέπομεν πανταχοῦ ὅτι ἐν τῇ ἐκθέσει του συμπεραίνει πάντοτε ἐκ τῆς ἐξηρητημένης σειρᾶς περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ οὐδέποτε ἐκ τῆς ἀνεξαρτήτου περὶ τῆς ἐξηρητημένης. Τῇ βοήθειᾳ τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, ὡς συνέλεξε, κατασκευάζει τὸ φυσιολογικὸν σχῆμα, ὅπερ εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐπιστήμης, δὲν δύναται δὲ τις νὰ καταλάβῃ τί λέγει σειρὰν «ἀνεξάρτητον» ἄνευ τῶν γεγονότων, αἵτινα περιέχει ἡ «ἐξηρητημένη» σειρά.

γόν εις τὰς ἐαυτῶν ζητήσεις, πορίζονται γνώσιν αὐτῆς ὀλίγον τι βαθύτεραν παρά τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐν γένει ἐπιδεικνυομένην καὶ παρακολουθῶσι μετ' ἀκριβείας τὰς προόδους αὐτῆς καὶ τὰ πορίσματα.

Τὰ ὄρια τῆς ψυχολογικῆς πειραματισέως.

Ἡ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας ἐπινοηθεισῶν καὶ ἐφαρμοσθεισῶν μεθόδων πλησιάζει ἀεὶ μάλλον πρὸς τὸ κεντρικὸν σημεῖον, ὅποθεν ὀφείλει νὰ φορμαῖται πᾶσα ψυχολογικὴ ἔρευνα, ἤτοι πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν παρατήρησιν. Οὕτως ἡ ψυχοφυσικὴ ὑπέστη σφοδρὰς ἐπιθέσεις ἕνεκα τοῦ ὅλου ἐκείνου συστήματος τάσεων καὶ στοιχείων, ἅτινα ἀπέσπων αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἀκριβοῦς τέρματος, ἵνα τὴν προσεγγίσωσιν εἰς τὰς μεθόδους τῶν ἀντικειμενικῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἂν εἰσέτι δύναται νὰ περισώσῃ τι ἐκ τοῦ ναυαγίου, ἐξ οὗ νῦν ἀπειλεῖται νὰ καταποντισθῇ, τοῦτο σύγκειται ἐκ πάντων ὅσα ἔχει νὰ δώσῃ ἄμέσως ἠντλημένα ἐκ τῆς συνειδήσεως ¹⁾. Τὸ μόνον πρόβλημα, ὅπερ ὀφείλει ἡ ψυχολογία νὰ θέσῃ εἰς ἑαυτήν, εἶναι τὸ νὰ ὑποτάξῃ εἰς νόμους καὶ κανόνας τὸ «ὑποκειμενικόν» γεγονός. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς τῆς μεταμορφώσεως τοῦ «ὑποκειμενικοῦ» εἰς «ἀντικειμενικόν» ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία τῶν πολλῶν ὑπὸ τῆς ψυχοφυσικῆς διαπραχθέντων σφαλμάτων καὶ τῶν μέχρι τοῦδε πενιχρῶν ἐπιτευγμάτων. Ἡ παρά πολὺ κατὰ γράμμα σημασία, καθ' ἣν ἐξελήφθη ἡ ὑπόθεσις τῆς ψυχοφυσικῆς παραλληλίας, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀμφιλογίας, ἄλλως τε καὶ διότι ἐδημιούργησε τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην ἔννοιαν τῆς ἐντάσεως, διατηρουμένην μέχρι τοῦδε ὑπὸ τινῶν ψυχοφυσικῶν, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς γέφυρα μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ ἐρεθίσματος.

Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς μεγίστης σπουδαιότητος τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἐν τῇ ψυχικῇ ἐρευνῇ ἐγκρύπτει χαλεπὸν κίνδυνον εἰς τὴν πειραματικὴν μέθοδον, ἤτοι τὸν κίνδυνον τοσοῦτου εἰς τὰς ἑαυτῆς ἐρέυνας περιορισμοῦ, ὥστε ἡ περιοχὴ αὐτῆς νὰ περιοριέλληται εἰς μόνον τὰ στοιχειώδη γεγονότα τῆς συνειδήσεως. Ἄλλως δέ τινες τῶν συγχρόνων ψυχοφυσικῶν, ἀποκρούοντες τὰς ὑπερμέτρους ἐλπίδας ἐνίων περὶ τὰς νέας μεθόδους ἐνθουσιῶντων, δὲν διστάζουσι νὰ παραδεχθῶσι τοῦτο. Τούτων εἰς εἶναι ὁ Wundt, ὅστις ἐπιμένων κατὰ βάθος εἰς

¹⁾ «Ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις εἶναι ὄντως τὸ ἐλαττήριον πάσης μεθόδου ἐν τῇ ψυχολογίᾳ», ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ καὶ εἰς τῶν πιστοτάτων ὁπαδῶν τῆς ψυχολογικῆς πειραματισέως, ὁ Ἀμερικανὸς G. M. Stratton, πρὸς τὸ βιβλίον αὐτοῦ, *Experimental Psychology and its bearing upon the culture*, New York, 1908, σελ. 31.

τὴν πλάνην τοῦ νὰ μεταμορφώσῃ τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν εἰς ἀληθινὴν ἀκριβῆ ἐπιστήμην, διατηρουμένου τοῦ ὑποκειμενικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, ἡναγκάσθη νὰ νομολογήσῃ καὶ (ρητέον πρὸς μεγάλην τιμὴν τῆς ὑπερόχου ἐπιστημονικῆς εὐλικρωσίας αὐτοῦ) ἀπὸ πολλοῦ χρόνου δὲν ἀπέκαμνε ἐπαναλαμβάνων ὅτι ἡ πειραματικὴ ψυχολογία ὀφείλει νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ ἐξετάζῃ τὰ ἀπλούστερα ψυχικὰ γεγονότα, αἰσθήματα, ἀπλᾶ συναισθήματα, ἀντιλήψεις, συνειρμούς, πράξεις ἀντιδράσεως καὶ μηδὲν ἄλλο. Οὕτω περιστελλομένη ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία δὲν ἀρέσκει βεβαίως εἰς πολλούς, ἄλλως τε καὶ διότι ἡ ἐξέτασις περιορισθεῖσα οὕτως εἰς τὰ στοιχειώδη γεγονότα κατέστησε τὴν ἐξωτερικὴν ἀνάλυσιν ἐπικρατεστέραν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἀνέπτυξεν εἰς ὑπερβολὴν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς αὐτοπαρατηρησίας τὴν «ὀργανολογικὴν» ἐκείνην ἐπιστήμην, ἐξ ἧς εἰδόμεν ὅσον ὀλίγα ἔχομεν νὰ καρπωθῶμεν ¹⁾. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς κυρίως ψυχολογικῆς ἐρεῦνης καὶ ἅμα τοῦ μὴ ἀποχωρισμοῦ ἀπὸ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἐφαίνετο τῷ Wundt ἀνεπίλυτον, δὲν ἦτο τοιοῦτον κατὰ τὴν γνώμην ἄλλων ψυχολόγων. Ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἡ σχολὴ τῶν Παρισίων ζητεῖ, ὅπως διὰ πειραματικῶν μέσων πολὺ ἀπλουστερίων παρὰ τὰ ὑπὸ τῆς ψυχοφυσικῆς χρησιμοποιούμενα μελετήσῃ τὰς ἀνωτέρας λειτουργίας τῆς συνειδήσεως καὶ ἰδίᾳ τὰ παντοειδῆ νοητικὰ γεγονότα. Ἡ μέθοδος εἶναι κυρίως ἡ ἐξῆς: προβάλλονται εἰς τὰ ὑποκείμενα τοῦ πειράματος μᾶλλον ἢ ἦττον πολὺπλοκα ἐρωτήματα χαρακτῆρος λογικοῦ ἢ καλαισθητικοῦ καὶ εἶτα παραβάλλονται πρὸς ἀλλήλας αἱ ὑπὸ τούτων διδόμεναι λύσεις, ἐπακολουθοῦσι δὲ εἰς τὰς τοιαύτας λύσεις ἕτεραι ἐρωτήσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ ὑποκείμενα ἐκείνα καταντῶσιν εἰς τὰ τοιαῦτα πορίσματα. Τοιοῦτον τρόπον ἡ αὐτοπαρατηρησία βοηθεῖται ὀδηγουμένη οὐχὶ ὑπὸ μηχανικῆς τινος συσκευῆς, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐρωτήσεως ἐτέρου προσώπου. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ τοιαύτη μέθοδος εἰσεχώρησε καὶ εἰς Γερμανίαν, ἐνθα ἔλαβε μεγάλην ἐπίδοσιν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Würzburg, ἧς ἀρχηγέτης ὑπῆρξεν ὁ καθηγητῆς Külpe. Ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης προῆλθον εἰς φῶς ἀξιολογοὶ τινες ἐργασίαι τοῦ Maibe, Bühler, Messer, Ach, Orth καὶ

¹⁾ Ἀπὸ τοῦ 1891 διεμαρτύρετο ὁ Binet ἐν τῇ ἑαυτοῦ Introduction à la psychologie expérimentale κατὰ τῆς ἐν Γερμανίᾳ προσανεμομένης λίαν μεγάλης σημασίας εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ εὐφυῶς καλουμένην «horlogerie des expériences psychologiques» ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Περὶ τοῦ θέματος τούτου, περὶ ὃ ὁ Binet ἀσχολεῖται ἐν πολλοῖς αὐτοῦ ἐργοῖς, ἀξίαι ἀναγνώσεως εἶναι αἱ ἐπιτόματα παρατηρήσεις, ἃς ὁ συγγραφεὺς αὐτός ποιεῖται κρίνοντι τὸ ἐγχειρίδιον τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας τοῦ Titchener ἐν Année psychologique τοῦ 1902 καὶ 1903.

ἄλλων νεαρῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐξήγειραν σφοδρούς ψυχολογικούς ἀγῶνας. Αἱ γνώμαι αὐτῶν ἔτυχον μὲν ἀμειλίκτου πολέμιου τοῦ Wundt καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ἠξιώθησαν συμπαθοῦς ἀποδοχῆς ἐν τῇ σχολῇ τῆς Γενεύης, ἰδίᾳ διὰ τοῦ Clapariède καὶ τοῦ Bonet, καὶ ἐν τῇ τῆς Louvain, ὅπου διδάσκει μαθητῆς τοῦ Külpe, ὁ καθηγητῆς Michotte.

Ἡ μορφή, ἐν τῇ ἡ νέα μέθοδος ἐφηρμόσθη καὶ ἀνεπτύχθη ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τῶν νέων τούτων ψυχολόγων, εἶναι βεβαίως τοιαύτη, ὥστε ἐκ πρώτης ἐντυπώσεως γὰρ δυσαρετῆ τὸν ἀδυνατοῦντα νὰ νοήσῃ ἄλλην μορφήν ψυχολογικοῦ πειράματος παρὰ τὰς μέχρι τοῦδε κλασικὰς μορφάς, τὰς διεξαγομένους διὰ τῆς ἐπιπλόκου ἐπικουρίας συγκεκριμένων ἀκριβεστάτων καὶ μετὰ πάσων τῶν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις φυσικῆς καὶ φυσιολογίας ἀπαιτουμένων προφυλάξεων. Τὰ νέα δ' ὅμως ταῦτα πειράματα εἶναι ἀνόργανα, αὐτὸς δ' ὁ Wundt, ὁ δριμέως αὐτὰ ἐπικρίνας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἀπλότης δὲν εἶναι λόγος καταδίκης αὐτῶν. Ταῦτα ἀκολουθοῦσι καθόλου τῷ συνήθει σχῆμα τῶν πειραμάτων ἀντιδράσεως. Καὶ ἐνταῦθα τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος ἀπαντᾷ εἰς ἐρέθισμά τι, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι σειρά ἐρωτημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν, ἣν τὸ ὑποκείμενον παρετήρησεν ἐν ἑαυτῷ, ἐνῷ ἀνέπτυσσεν ὠρισμένην λογικὴν ἐνέργειαν. Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τῶν πειραμάτων τούτων ἀπὸ τῶν συνήθων πειραμάτων ἀντιδράσεως κεῖται ἐν τούτῳ: τὰ μὲν ἀντιδραστικά πειράματα ἐξετάζουσι μόνον τὸ εἰδολογικόν, τὸ ποσοτικὸν στοιχεῖον τῆς διαρκείας, ἐκεῖνα δὲ ἀποτελοῦσι ἀληθινὴν ποιοτικὴν ἀνάλυσιν ¹⁾. Εἶναι εἶδος τι αὐτοπαρατηρησίας ὑπὸ τοῦ πειραματιστοῦ προκαλουμένης. Εἶναι δὲ βεβαίως λίαν διαφέρουσα ἡ ἀνάλυσις τῶν πορισμάτων τούτων, ὧν δείγμα παρέχει ἡμῖν λ. χ. ὁ Marbe ἐν ταῖς περὶ τῆς κρίσεως πειραματικαῖς αὐτοῦ ἐρεύναις ²⁾. Ὁ Marbe ἠδυνήθη διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς ἐρένης νὰ παραστήσῃ τὸ λογικὸν γεγονὸς τῆς κρίσεως ἐν ἀπάσῃ τῇ συγκεκριμένῃ ψυχολογικῇ αὐτοῦ ὁλότητι, ἥτοι ὡς σύνολον συγκεκριμένον ἐξ εἰκόνων, συναισθημάτων, παντοειδῶν αἰσθημάτων, κινητικῶν ὀρμημάτων παραλλασσόντων κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ μέτρον ἀναλόγως τῶν διαφορῶν ψυχικῶν τύπων τῶν προσώπων, ἅτινα ἐξελέγησαν ὡς ὑποκείμενα τοῦ πειράματος ³⁾. " Ἄλλοι

¹⁾ Marbe, Experimentell-psychologische Untersuchungen ueber das Urteil, Eine Einleitung in die Logik, Leipzig 1901, σελ. 93.

²⁾ K. Marbe, ἐνθ' ἀν. Οἱ ὑπὸ τοῦ Marbe εἰς πειραματισμὸν ὑποβαλλόμενα εἶναι βεβαίως πρόσωπα εἰθισμένα εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, ὡς ὁ Külpe, Orth, Ament, Rötteken, Weygandt.

³⁾ Τῶν πειραμάτων τούτων τινὰ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ περιεργα, λ. χ. τὰ ἐκτιθέμενα ἐν σελ. 22- 24 περὶ τῶν κινητικῶν σχημάτων καὶ τῶν λέξεων, τῶν παρεπομένων εἰς τὴν κρίσιν.

δὲ πειραματίζονται, ἀκολουθήσαντες τὴν αὐτὴν μέθοδον, ὡς ὁ Messer, ἐπεξέτειναν εἰ μᾶλλον τὰ ὅρια τῶν πειραμάτων ἐφ' ἅπασαν τὴν νόησιν 1). Ἡ διὰ τῶν τοιούτων μεθόδων δεικνυομένη τάσις εἶναι, ὡς φαίνεται, τὸ νὰ ἐξαίρωσι πάντοτε περισσότερον τὰς ἀτομικὰς ψυχολογικὰς διαφορὰς, αἵτινες ἐμφανίζονται φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐντονώτεραι, καθ' ὅσον ἐπαναβαίνομεν ἀπὸ τῶν στοιχειωδῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἰς τὰς ἐπιπλοκωτέρας. Ἡ δὲ πειραματικὴ ψυχολογία δύναται ἐξερχομένη οὕτως ἐκ τοῦ σχηματικοῦ τύπου νὰ μεταβῇ εἰς τὸν συγκεκριμένον.

Ἡ περὶ τῶν πειραμάτων τούτων γενομένη ὑπὸ τοῦ Wundt ἐπίκρισις μετὰ πάσης τῆς εὐσυνειδήτου ἐπιμελείας, εἰς ἣν ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχεν οὗτος ἡμᾶς ἐθίσει, δεικνύει σαφῶς τὴν πρὸς τὰς νεωτέρας τάσεις ἀντίθεσιν, εἰς ἣν περιήλθεν ἀνὴρ μὴ θέλων νὰ ἐγκαταλίπη τὸ ἰδεώδες ψυχολογίας ἐπιστημονικῆς, προσεγγιζούσης ὡς οἶόν τε μάλιστα εἰς τὴν ἀκρίθειαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἐξακολουθεῖ πάντοτε παρὰ τῷ Wundt νὰ γίνεται αἰσθητὴ οἷον ἡχώ τις τῆς πρώτης φάσεως τῆς ψυχολογικῆς, ἣ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη μακρὰ ἀνάλυσις τῶν νέων ψυχολογικῶν μεθόδων ἐναργέστατα καὶ διαφωτίζει κατὰ πάντα αὐτῆς τὰ μέρη τὴν περὶ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ἰδιαιτέραν ἐκδοχὴν, ἣν ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε σχηματίσει κατὰ τὸ μακρὸν καὶ εὐκλεῆς αὐτοῦ στάδιον ὡς ἐπιστήμων καὶ ὡς φιλόσοφος 2). Ἐπιχειρεῖ ἐν τῇ ἑαυτοῦ μελέτῃ νὰ ἐξετάσῃ, ἐὰν τὰ νέα ταῦτα ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τῆς νοήσεως πειράματα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοὺς τέσσαρας ἐκείνους κανόνας, οἵτινες κατ' αὐτὸν εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς πᾶσαν λόγου ἀξίαν ψυ-

1) August Messer, Experimentell-psychologische Untersuchungen, ueber das Denken, Archiv f. die gesammte Psychologie, tom. VIII, ἀρθ. 1 καὶ 2. Τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως πρὸβλ. καὶ τὴν ἑτέραν ἐργασίαν Empfindung und Denken, ἐν Διψίᾳ 1908, ἰδίᾳ δὲ τὴν εἰσαγωγὴν. Περὶ τῆς πρώτης τῶν ἐργασιῶν τούτων τοῦ Messer ἐδημοσίευσεν ἀξιόλογον ἐρευναν συνθιασῆτης τῆς νέας ταύτης μεθόδου, ὁ K. Buehler, ἐν Archives de Psychologie τῆς Γενεύης, tom. VI, 1907, σελ. 376 κέ. Βλέπε περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος τὴν ὑπὸ τοῦ Bovei γενομένην ἐκθεσιν ἐν Archives, tom. VIII, σελ. 9 κέ. : L' étude expérimentale des jugements et de la pensée. Ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὰς μελέτας ταύτας εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Binet, La mesure de la sensibilité, Année psycholog. 1903 (IX, σελ. 79 κέ.), καὶ τὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, L' étude expérimentale de l' intelligence, 1903. Περὶ τοῦ συναισθήματος πλείστου λόγου ἀξία εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Ἰωάννου Orth, Gefühl und Bewusstseinslage (1903), διεξαχθεῖσα κατὰ τὰς νέας μεθόδους τῆς Βυρτζβουργείου σχολῆς, ἰδίᾳ ἀπὸ σελ. 78 κέ.

2) W. Wundt, Ueber Ausfrageexperimente und über die Methoden zur Psychologie des Denkens, ἐν Psychol. Studien tom. III (1907), σελ. 352-360 (Kleine Schriften, tom. II (1911) σελ. 249 κέ.). Physiol. Psychologie, tom. III, σελ. 551 κέ. (ἐκδ. 6).

χολογικήν πειραματικήν παρατήρησιν και ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ὑποκειμένου τοῦ πειράματος νὰ προσδιορίζῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν γένεσιν τοῦ παρατηρουμένου γεγονότος· νὰ παρακολουθῇ μετὰ συντόνου πάντοτε προσοχῆς τὴν πορείαν τῶν τοιούτων γεγονότων· νὰ δύναιται πλεονάκις καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς παρατηρήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐπ' αὐτῶν πορισμάτων· τέλος νὰ παραλλάττῃ τὰς τὸ φαινόμενον παρακολουθούσας περιστάσεις καὶ νὰ δύναιται νὰ πράττῃ τοῦτο κατὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον.

Ὁδχι πάντα τὰ πειράματα δύνανται κατὰ τὸν Wundt νὰ πληρῶσι τοὺς τέσσαρας τούτους ὅρους· τὰ δὲ τέλεια πειράματα, οἷα ἐπιτηγχνονται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως, δὲν εἶναι παρὰ πολλά. Ἄλλ' ὅμως εἶναι ἀσφαλῆ. Τὸ δὲ νὰ προχωρῇ τις περαιτέρω εἶναι δυσχερὲς ἔνεκα τῶν οἰκείων τῇ ψυχολογικῇ ἀναλύσει προσκομμάτων, τῆς ἀβεβαιότητος τῆς μνήμης καὶ τῆς δυσκολίας τῆς παρατηρήσεως τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἤτοι τῶν συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν.

Φρονεῖ λοιπὸν ὁ Wundt ὅτι τὰ νέα ἐπὶ τῆς νοήσεως πειράματα προσκρούουσι μεγάλως εἰς τὰς δυσχερείας ταύτας, ὥστε ὁ παρατηρητὴς δὲν δύναιται νὰ καταλάβῃ καὶ μετὰ προσοχῆς νὰ παρακολουθῇ τὴν πορείαν τῶν φαινομένων, ἅτε ἀνίκανος ὢν νὰ συνδράσῃ κατάστασιν μεγάλης προσοχῆς πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς παρατηρήσεως· καὶ ἐπὶ πλέον δὲν δύναιται νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ πειράματα πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἐλέγχου αὐτῶν οὐδὲ νὰ ἐπιφέρῃ κατὰ βούλησιν παραλλαγὰς τῶν παρεπομένων περιστάσεων. Κατὰ τὸν Wundt τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος διατελεῖ ὡς πρὸς τὸν πειραματιστὴν ἐν τῇ αὐτῇ ψυχικῇ διαθέσει ταραχῆς καὶ ἀμηχανίας, ἐν ᾗ ὁ ἐξεταζόμενος ὡς πρὸς τὸν ἐξεταστὴν ἐν καταστάσει ἄρα ὅλως ἀνεπιτηδεύει πρὸς σαφῆ ἐσωτερικὴν παρατήρησιν. Προστεθήτω δὲ εἰς τὰ χαλεπὰ ταῦτα προσκόμματα τὸ ἔτερον ἰδιαιτέρως μελετηθὲν ὑπὸ τινῶν συγχρόνων ψυχολόγων (οἷον τοῦ Stern καὶ τοῦ Lippmann), ἤτοι ἡ ὑπὸ τῶν ἐρωτήσεων τοῦ πειραματιστοῦ ἀσκουμένη ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου ὑποβολή, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀνεπαρκείας τῶν νέων μεθόδων θὰ εἶναι τελεία καὶ καταφανής.

Πρὸς τὰς ἐπικρίσεις ταύτας τοῦ Wundt ἔσπευσαν νὰ παντήσωσιν οἱ νέοι ψυχολόγοι, οἵτινες ἐζήτησαν μάλιστα νὰ ποδείξωσιν ὅτι ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐφαρμοζομένη μέθοδος ἐμφανίζει ἐν λίαν μικρῇ μόνον μέτρῃ, ὅπερ ἔτι μάλλον περιορίζεται ὑπὸ τῆς ἔξεως, τὰ ἄτοπα ἐκεῖνα τῆς ταραχῆς καὶ ἀμηχανίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὀλίγης εἰλικρινείας τῶν παρατηρήσεων, ἅτινα ὁ Wundt νομίζει ἀναπόφευκτα¹⁾. Παραλείποντες τὸ μέρος

¹⁾ Ὑπὸ τοῦ Bühler, Arch. f. ges. Psych., XII, 1 - 3. Παλλῆς σπουδῆς.

τοῦτο τῆς συζητήσεως, περὶ οὗ δύνανται νὰ ἐκφέρωσιν ἀληθῶς ἔγκυρον γνώμην μόνον οἱ πειραματισταὶ οἱ ἡσκημένοι περὶ τὴν πρακτικὴν χρῆσιν τῶν τοιούτων μεθόδων ¹⁾, θάσχοληθῶμεν περὶ τὸ γενικὸν μεθοδολογικὸν ζήτημα, ὡς τοῦτο τίθεται ὑπὸ τοῦ Wundt.

Ἐμμένων ὁ Wundt ἐν ταῖς γνώμας, ἃς πάντοτε ἐπρόσβουσεν, ὑπερμαχεῖ δύο ἀρχῶν, αἵτινες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς φαίνονται ἀντιφατικαί, ὅτι δηλαδή ἅπασα μὲν ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία ὀφείλει ὅλως νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν, αὕτη δὲ πάλιν δὲν δύναται νὰ ἐπεκτείνηται ἐπέκεινα τῶν στενῶν ὁρίων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τῶν τεσσάρων ἀνωτέρω διατυπωθέντων κανόνων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Wundt ἀποκλείει ἅπασαν τὴν καθαρῶς ἐνδοσκοπικὴν ψυχολογίαν, οἷα πάντοτε ὑπῆρξεν ἐν χρήσει παρά τοῖς πρόσθεν ψυχολόγοις, ὧν τινες, ὡς οἱ Ἄγγλοι, ἔδωκαν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ μέσου τούτου (καὶ ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Bain) ἐξαιρέτους περιγραφὰς τῶν πολυπλόκων ψυχικῶν καταστάσεων, καὶ οἷα κατόπιν ἐπιτηδεύθη ὑπὸ οὐχὶ ὀλίγων ἐκ τῶν κρατίστων ψυχολόγων, οἷον τοῦ James, Ward, Brentano, Höffding, Stout, Lipps, Sully κλπ. καὶ νῦν ἔτι ἐπιτηδεύεται.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τί ὁ Wundt προτείνει εἰς ἀντικατάστασιν τῆς κλασικῆς ταύτης μεθόδου. Νῦν δὲ διαφέρει ἡμῖν νὰ ἐρωτήσωμεν, ἂν ἀληθῶς ὁ Wundt εἶναι βέβαιος ὅτι, τηρουμένων πιστῶς τῶν περιφῆμων τεσσάρων ἐκείνων κανόνων, δίδονται ἡμῖν ἀποτελέσματα δυνάμενα, ἂν μὴ νὰ ἰσῶνται (τοῦτο ἀποκλείεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Wundt), τοῦλάχιστον νὰ προσεγγίζωσιν ἱκανῶς εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀκρίθειαν τῶν ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἐπιτυγχανομένων ἀποτελεσμάτων.

Ἐἶδομεν ἤδη πραγματευόμενοι περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ψυχικῆς ἐντάσεως ὅτι, ἀναγομένης τῆς ιδιότητος ταύτης τῶν ψυχικῶν γεγονότων εἰς καθαρὰν ποιότητα, ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ἐν τῶν δραστηκωτάτων μέσων, ὅπως αὕτη κατορθώσῃ τι προσεγγίζον εἰς τὴν μέτρησιν, ἣτις εἶναι τὸ θεμέλιον τῶν φυσικῶν παρατηρήσεων. Καὶ ὅταν ἔτι οἱ ὑπὸ τοῦ Wundt καθορισθέντες ὡς ἀπαραίτητοι εἰς τὸ ψυχολογικὸν πείραμα κανόνες ὀλοσχερῶς τηρῶνται, θὰ δυνάμεθα νὰ ἐπιτηγάνωμεν μόνον δεδομένων ἀναγκαιῶς ἀορίστων, οἷα δύναται νὰ

ἀξία περὶ τοῦ πράγματος τούτου εἶναι ἡ βραχεῖα διατριβὴ τοῦ A. Michotte, 'A propos de la methode «d'introspection» dans la psychol. experimentale, καταχωρισθεῖσα ἐν τῇ Revue neoscholastique τοῦ Νοεμβρίου 1917.

¹⁾ Οὐχὶ λίαν εὐμενῶς περὶ τῆς μεθόδου τῆς Βυρτζβουργείου σχολῆς ἀποφαινεταὶ ὁ Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Stanley Hall ἐν τῇ βιβλίῳ αὐτοῦ *Founders of Modern Psychology*, ἐξ οὗ τὸ περὶ Wundt μέρος μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ R. Schmidt εἰς τὴν Γερμανικὴν: W. Wundt, *Der Begründer d. modern. Psychol.* (1914) σελ. 138 κέ.

παρέχη ὑποκείμενον πραγματείας φύσει ἀσταθές καὶ μεταβλητόν, ὡς εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ ψυχολόγου ἐξεταζόμενον. Ἡ ἐπανάληψις τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων μόνον κατὰ προσέγγισιν δύνανται νὰ εὐστοχῇ, οὐδέποτε δὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς σταθερότητος, ὅστις εἶναι ἐφικτός ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμασι. Πρόκειται ἐν τῇ ψυχολογικῇ παρατηρήσει περὶ ποιοτικῶν ἀντιλήψεων, ὧν ἡ ἀξία εἶναι φύσει ἀσταθής, ἠρτημένη ἐξ ἡμετέρας ἐκτιμήσεως, ἣτις πάλιν ἐξαρτᾶται ἐκ δυσπροσδιορίστου συνόλου περιστάσεων κατ' οὐχὶ μικρὸν μέρος ὑποκειμενικῶν. Διὰ πάντα ταῦτα οἱ ὑπὸ τοῦ Wundt τεθηγμένοι κανόνες δύνανται νὰ τηρῶνται μόνον κατὰ τρόπον λίαν ἀτελή καὶ πάντοτε περιοριζόμενοι εἰς τὰ λίαν στοιχειώδη ψυχικά γεγονότα. Εἰθὺς δ' ὡς ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ συνθετώτερα φαινόμενα, οἷον εἰς τὰ τοῦ συνειρμοῦ, τότε εἶναι ἐπάναγκες, ἐὰν μὴ θέλωμεν νὰ κολλοσθῶμεν τὴν καθαρὰν ἐσωτερικὴν παρατήρησιν, νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν γνώσιν τῆς εἰδολογικῆς, τῆς ἐξωτερικῆς μόνον ἀπόψεως τῆς ὥσε τῶν ἀναφορῶν τοῦ χρόνου διδομένης. Καὶ ἡ γνώσις δὲ αὕτη δύνανται μὲν, ὡς ἔμμεσον δεδομένον, νὰ παρέχῃ τὸ οἰκείον μέρος ὠφελείας, ἀλλ' ἵκιστα συντελεῖ εἰς τὸ νὰ κατίδωμεν τὸν ἐνδόμυχον εἰδικὸν χαρακτήρα τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν.

Ὡς δραστήριον ἐπικυρόρημα τῆς περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἀνωτέρω ψυχικῶν γεγονότων ἀνεπαρκείας τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας ἐπικαλεῖται ὁ Wundt τὴν ψυχολογίαν τῶν λαῶν. Εἰς τὸν μὴ λίαν ἔμπειρον τῆς ψυχολογίας τοῦ Wundt δύνανται τὸ πρᾶγμα νὰ προσπέσῃ ἄλλοτε τι παράδοξον. Ἐὸ πῆδημα ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, ἰδίως ἐν τῇ καθαρῇ πειραματικῇ μορφῇ, ἐν ἣ ταύτην ἐννοεῖ ὁ Wundt, εἰς ἐπιστήμην οὕτως ἀβεβαίαν, οὕτως ἀόριστον, οὕτω δυσπεριόριστον, ὡς ἡ ἱστορικὴ ψυχολογία, εἶναι τηλικούτων, ὥστε ἔχει τις τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν, ὅτι ἐλλείπει κρίκος τις, ἴσως ἀναγκαῖος, ἐν τῇ ἀλύτῃ τῆς ὅλης ψυχολογικῆς ἐρεῦνης.

Ὡς αἱ ἄλλαι ψυχολογικαὶ μέθοδοι, καὶ ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία ἔχει ἤδη τὴν ἱστορίαν τῆς, ἣς αἱ ἀπώταται ἀρχαὶ ἀνέρχονται εἰς τὴν βαθεῖαν ἐπίνοιαν τοῦ Βίκου νὰ ἐρευνήσῃ τὸ δημιουργικὸν καὶ διαμορφωτικὸν πνεῦμα τῶν μεγάλων ἱστορικῶν προϊόντων τῆς τέχνης, τοῦ μύθου, τῆς ἐπιστήμης. Ἐπαναληφθεῖσα μετὰ ἓνα ἡμιστον καὶ πλέον αἰῶνα ἐν Γερμανίᾳ ἐνεφάνισθη φυσικῶ τῷ λόγῳ κατ' ἐπίφασιν, ἂν μὴ κατ' οὐσίαν, πολὺ ἐπιστημονικωτέρα. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς τῶν λαῶν ψυχολογίας, ὡς συνήθως αὕτη καλεῖται, Μαυρίκιος Lazarus καὶ Η. Steinthal, μάλιστα δ' ὁ Lazarus, εἶχον τῆς ψυχολογίας ἐννοιάν πως ἄλλοίαν παρὰ τὴν σὴ-

μερον κοινῶς ἐπικρατοῦσαν. Ἡ ψυχολογία κατὰ τὸν Lazarus παρέχει ἡμῖν τὸ ἐνδόσιμον νὰ παρατηρῶμεν μετὰ θαυμασμῶ μέτρον τι, κανόνα, πλοῦτον μορφῶν καὶ σχημάτων, οἷα οὐδέποτε εὐρίσκονται ἐν τῇ σωματικῇ κόσμῳ· εἶναι ἄρα τῆς ψυχῆς τὸ ἔσοπτρον, ἐν ᾧ πᾶς ἕκαστος δύναται νὰ θεᾷται τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ καὶ τὸ καθολικὸν κάλλος¹⁾. Ἦτο ἄμεσος ἀντανάκλασις τῆς Ἑρβάρτειου ψυχολογίας, ἧς ὁ Lazarus καὶ ὁ Steinthal ἦσαν πιστοὶ ὁπαδοί, ψυχολογίας ὁρμωμένης ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρμονικῆς συνεργίας τῶν παραστάσεων. Ἡ ψυχολογία εἶχεν ἤδη καταστῆ κατὰ τὸν Lazarus ἀληθινὴ ἐπιστήμη ἀνιχνεύουσα καὶ ἀνακαλύπτουσα τοὺς νόμους τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἐπιλαμβάνεται οὗτος γενικῆς ἐξετάσεως τῶν ψυχολογικῶν γεγονότων, ἐξ ὧν ἀπογεννῶνται τὰ μεγάλα κοινωνικὰ φαινόμενα τῆς τέχνης, τοῦ ἐθίμου, τῆς γλώσσης. Ἦτο δὲ κατ' οὐσίαν ἀληθινὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἡ ὑπὸ τοῦ Lazarus εἰς ἡμᾶς διδομένη· διότι ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ψυχολογίας, ἀφ' ἧς ἐκείνος ὠρμάτο, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσδοκᾶται ἐξετάσις τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τῶν παραγόντων τὰς μεγάλας ἱστορικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἧτις νὰ ἐπιτυνεθῆ πρὸς τὰ δεδομένα ψυχολογίας, ὄντως στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Χαρακτῆρα ἀκριδέστερον ἠθέλησε νὰ ἐναποτυπώσῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν λαῶν ὁ ἐταῖρος τοῦ Lazarus, ὁ Steinthal, ὅστις περιορίζων τὰς ἑαυτοῦ ἐρεῦνας εἰς μίαν μόνην ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἐφιλοπόνησε μελέτην, ἐπὶ μακρὸν χρόνον εὐδοκιμήσασαν καὶ τιμηθεῖσαν, περὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχολογίαν²⁾. Ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶναι πιστὸς θιασώτης τῆς Ἑρβάρτειου ψυχολογίας, ἧς παρέχει ποιᾶν τινα σύνοψιν ἐν κεφαλαίῳ περὶ τῆς «Ψυχικῆς μηχανικῆς».

Ἄλλ' ἡ ἀνακαίνισις τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἦτο κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀναπτύξεως οὐ μόνον τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, ἀλλὰ καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἀφ' ὧν αὕτη ὀφείλει νὰ ρύεται τὴν ὕλην τῆς ἑαυτῆς μελέτης. Ἡ κοινωνιολογία, βαδίζουσα ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Comte καὶ τοῦ Σπενσέρου, εἶχον ἐπιτελέσει σημαντικὰς προόδους ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ. Τοῦ Σπενσέρου τὸ ἔργον (1869) μάλιστα εἶχεν ἀποκαλύψει εὐρεῖς ὀρίζοντας εἰς τὰς ἱστορικὰς καὶ ἐθνογραφικὰς ἐρεῦνας περὶ τῆς ἀνελιξέως τῶν θρησκειῶν, τῶν ἐθίμων, τῶν πολιτικῶν μορφῶν. Τοῦ Taylor καὶ τοῦ Lubbock αἱ μελέται περὶ τῶν ἀρχηγόνων πολιτισμῶν, εἰς ἃς ἐπηκολούθησαν αἱ εἰδικώτεραι καὶ λίαν ἀξιόλογοι τοῦ Westermarck, τοῦ Durkheim, τοῦ Gumplovicz

¹⁾ M. Lazarus, Das Leben der Seele (1η ἐκδ. 1885), τομ. I, Πρόλογος IV.

²⁾ Einteitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft, 2α ἐκδ. 1884.

καί τινων ἄλλων συνετέλεσαν ὁμοῦ μετὰ τῶν σπουδαιοτάτων μελετῶν περὶ τῆς μυθολογίας, τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης εἰς τὸ νὰ συναποτελεσθῇ ὅλη τις εὐρεία καὶ πλουσία γραμματεία, ἐξ ἧς ὁμως ἔλειπε σημεῖόν τι συγκεντρώσεως, ἐπιστήμη ἱκανὴ νὰ ἐπισυνδέσῃ πάντα αὐτῆς τὰ μέρη τὰ οὕτω ποικίλα καὶ διάφορα εἰς μεγάλην τινὰ ἐνότητα καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ἅμα ἔχουσα τηλικούτον κύρος, ὥστε ὄντως νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἔργον θεμελιώδους καὶ ἐξηγητικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ περὶ τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ἐκδοχὴ ἤρξατο νὰ παραλλάσσῃ κατὰ τε τὰς χώρας, ἐν αἷς αὕτη περιείπετο καὶ ἐκαλλιεργεῖτο, καὶ κατὰ τοὺς συγγραφείς. Πολλοὶ κοινωνιολόγοι λ. χ. ἐπεζήτουν νὰ προσάψωσιν εἰς αὐτὴν τὸν χαρακτήρα ψυχολογίας τῶν προσκαίρων κοινωνικῶν ὁμάδων, ψυχολογίας τοῦ πλήθους, σκοπούμενου ἰδίᾳ κατὰ τὰς ἐκτάκτους ἢ νοσηρὰς αὐτοῖ σιγμάς, ὡς λ. χ. κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἐγκληματικῆς ἐξεγέρσεως. Ἄλλοι δ' ὁμως ἠθέλησαν νὰ ἐπισυνδέσωσιν αὐτὴν στενῶς πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας ποιῶντες ταύτην κεφάλαιον τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς ἀνεπίξεως. Ἄλλὰ τὸ μάλιστα χαρακτηριστικὸν τῶν περὶ τὴν τοιαύτην μάθησιν ἀσχολουμένων ὑπῆρξεν ἡ τάσις τῶν μὲν νὰ θεωρῶσιν ἀναγκαῖον στενὸν σύνδεσμον αὐτῆς μετὰ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, τῶν δὲ ἀκολουθούντων εἰς τὰ ἔχνη τοῦ Comte, νὰ παλλάξωσιν αὐτὴν τοιοῦτου δεσμοῦ, ὅπως ἐπισυνάψωσι πρὸς τὰς βιολογικὰς ἐπιστήμας. Ἐγκριτος ἀντιπρόσωπος τῆς δευτέρας τάσεως δύναται νὰ θεωρηθῆται ὁ Γάλλος Durkheim. Ἄλλ' ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων τάσεων, ἡ καθ' ἡμᾶς ὀρθότερα, φαίνεται ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις θριαμβεύουσα.

Ἄλλὰ, καὶ οὕτω ἐννοουμένης τῆς ἐπιστήμης ταύτης, αἱ ἀποκλίσεις δὲν ἀφανίζονται. Ἡ εὐρυτάτη καὶ μάλιστα πολυσύνθετος ἀπόπειρα πρὸς σύστασιν ἀληθοῦς ψυχολογίας τῶν λαῶν, ἐχούσης ἀπολύτως ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις, εἶναι ἡ τοῦ Wundt. Ὁ ἀκάματος οὗτος ἐρευνητῆς συνησθάνετο ὅτι εἶχεν ἐπιτακτικὸν εἰς ἑαυτὸν καθῆκον νὰ γάρῃ εἰς πέρας τηλικούτον ἐγχείρημα, διότι ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν ἔχει κατ' αὐτὸν ὡς ὑποκείμενον τὴν ἔρευναν ἐκείνην τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἅτινα ὑπόκεινται ὡς βᾶσις τοῦ τε γενικοῦ ἐξελιγμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῆς γενέσεως ψυχικῶν προϊόντων, καθολικῆν ἐχόντων ἀξίαν. Δὲν δύναται ἄρα νὰ συγχυθῇ πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν, ἣτις εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὡς παρὰ Comte καὶ Σπενσέρφ, ἡ περιγραφὴ ἐμπειρικῆς καταστάσεως τινων τῆς κοινωνίας ἐντὸς σταθερῶν ὁρίων τόπου καὶ χρόνου. Ἄλλ' ἡ τῶν λαῶν ψυχολογία ἔχει ἔργον πολλῶν γενικωτέρων, ἣτοι νὰ ἐρευνηθῇ τὰς θεμελιώδεις καταστάσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἐξ ὧν ἀπογεννῶνται τὰ τοῦ πνεύματος προϊόντα. Ὑπάρχει λοιπὸν λαϊκὴ ἢ καθολικὴ ψυχὴ, καθὼς ὑπάρχει καὶ ἀτομικὴ, ἐὰν δὲ παρὰ πολλῶν εἰσέτι νομίζεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον διὰ τὸ ὅτι ἐκείνη στερεῖται ὀλίγης ὑποβάσεως, ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς προκαταλήψεως

καθ' ἣν ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ εἶναι «οὐσία» καὶ δὲν ἐκφράζει ἀπλῶς, ὡς ὀφεί-
λει νὰ ἐκφράζη, τὴν συνάφειαν τῶν ἀμέσων γεγονότων τῆς συνειδήσεως.
Οὕτω καὶ τὰ ὁμαδικὰ ψυχικὰ γεγονότα εἶναι ἀληθινὰ καὶ κυρίως ψυ-
χικὰ γεγονότα οὐχ ἥττον παρὰ τὰ ἀτομικὰ. Τῶν γεγονότων τούτων
ὕπάρχει ἄλλως συνεχῆς ἐπ' ἀλληλα ἐπενέργεια : ἡ λαϊκὴ καὶ ὁμαδικὴ
ψυχὴ εἶναι μὲν κατὰ τινα ἄποψιν δημιούργημα τῆς ἀτομικῆς· ἀλλ' αὕτη
πάλιν ἀπογεννᾶται ἐξ ἐκείνης¹. «Ἡ λαϊκὴ ψυχὴ εἶναι ἀπογέννημα τῶν
ἀτομικῶν ψυχῶν, ἐξ ὧν συναποτελεῖται· ἀλλ' αὗται οὐχ ἥττον εἶναι ἀπο-
γεννήματα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἣς μετέχουσιν». Οὕτω νοουμένη ἡ ψυχο-
λογία τῶν λαῶν μελετᾶ τὰς μεγάλας τῆς ὁμαδικῆς καὶ ἱστορικῆς ψυχῆς
ἐκδηλώσεις, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τρεῖς : τὴν γλῶσσαν, ἀντιστοιχοῦσαν
πρὸς ἧτι ἐν τῇ ἀτομικῇ ψυχολογίᾳ εἶναι ἡ παράστασις· τὸν μῦθον, ἔ-
χοντα τὸ ἀντίστοιχόν του ἐν τῷ συναισθήματι, καὶ τὸ ἔθιμον ἀντιστοι-
χοῦν πρὸς τὴν βούλησιν²).

Δὲν δυνάμεθα νὰ ρνηθῶμεν τῆς κατασκευῆς ταύτης τὴν μεγάλην ἐμ-
βρίθειαν καὶ τὴν αὐστηρὰν συνοχήν. Ὡς ἡδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἐν
τῷ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῳ διαμερισμῷ τῶν περιοχῶν τῆς ἱστορικῆς καὶ κοι-
νωνικῆς ψυχῆς συστήματά τινα εἶναι ἀμφισβητήσιμα καὶ ὅτι τὸ καλαισθη-
τικὸν λ. χ. συναίσθημα δὲν κεῖται προσηκόντως ἐν τῇ θέσει ἐτέθη ὑπὸ
τοῦ Wundt, ἥτοι ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν πρὸς τὸν μῦθον συνδεομένων ψυχο-
λογικῶν γεγονότων. Ἀλλ' ἡ θεμελιώδης ἔνστασις, ἡ δυναμένη κατ' ἐμὴν
γνώμην νὰ προβληθῇ πρὸς τὴν ἀπόπειραν τοῦ Wundt, μᾶλλον δὲ πρὸς
τὸ σπουδαιότατον ἔργον, ὅπερ οὕτως προσηκόντως εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν
λαῶν, εἶναι αὕτη : ἐνῷ ἐπινοεῖ νὰ καταργήτῃ πᾶσαν μορφήν ἀτομικῆς
ψυχολογίας, μὴ ἐπὶ τοῦ πειράματος στηριζομένην, καὶ νομίζει ὅτι εἰς τὴν
ψυχολογίαν τῶν λαῶν πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐξήγησις τῶν ἐπιπλοκωτέ-
ρων ψυχικῶν γεγονότων, ἔργῳ αὐτῶς οὕτως ἀναγκάζεται ἐν τῇ κατα-
σκευῇ τῆς ἑαυτοῦ ἱστορικῆς ψυχολογίας νὰ ντλήσῃ ἀπὸ τῆς πηγῆς ἐκεί-
νης, ἣς δὲν θέλει νὰ ἀγνωρίσῃ τὸ κῶρος.

Παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπιστημονικὴν εὐλάβειαν, μεθ' ἣς εἶναι ὀπλισμένος
πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἔρευναν, παρὰ πάντα τὸν ὡς ἀληθῶς ἐξάϊσιον πλοῦτον

¹) Völkerpsychologie, eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos, und Sitte, τόμ. I, 3η ἐκδ. σελ. 9-10. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτε-
λεῖται ἐκ 10 τόμων: τόμ. I καὶ II, Die Sprache, 3η ἐκδ. (1911 - 1912), τόμ.
III, Die Kunst, 4η ἐκδ. (1922), IV. V. VI, Mythos und Religion 3η ἐκδ.
(1922), VII. VIII, Die Gesellschaft, καὶ X, Kultur und Geschichte. Τοῦ δλου
ἔργου τοῦ ἐξέδωκεν ὁ Wundt καὶ ἐπιτομήν : Elemente der Völkerpsychologie,
2α ἐκδ. 1913.

²) Πρὸς τὸν αὐτὸν συγγραφέα : Probleme der Völkerpsychologie, σελ.
29 κέ. (1912).

γνώσεων γλωσσολογικῶν, μυθολογικῶν, ἠθικῶν, κοινωνιολογικῶν, ἀφ' ὧν ἔρβεται τὰ ἑαυτοῦ δεδομένα, δὲν δύναται ὁ Wundt ἐν τῇ κατ' ἴδιον αὐτοῦ σχέδιον διατάξει τοῦ πλουσίου τούτου ὕλικου νὰ παλλαγή τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς ὑποκειμενικῆς ἐκείνης ἐξηγήσεως, ἥτις μόνον ἀπὸ τῆς καθαρᾶς ἐνδοσκοπικῆς ψυχολογίας δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς αὐτόν. Οὐδὲ δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ (τοσοῦτον προσωπικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ, ὥστε μέχρι τοῦδε μόνον ὑπὸ τῶν πιστοτάτων μαθητῶν αὐτοῦ ἐγένετο ἀποδεκτὴ) ἔλαβε μεγάλας ἐπικουρίας παρὰ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, διότι αὕτη καθὼ περιωρισμένη, ὡς ἀκριβῶς ἐννοεῖ ταύτην ὁ Wundt, εἰς στενὴν περιοχὴν λίαν στοιχειωδῶν γεγονότων, δὲν δύναται βεβαίως νὰ παρέχῃ τινὰ ὠφέλειαν εἰς τὴν ἐξήγησιν γεγονότων λίαν πολυπλόκων καὶ σφόδρα ἀφαστώτων ἀπὸ τῶν τρόπων ἐρεύνης καὶ μεθόδων αὐτοῦ, οἷα εἶναι τὰναφερόμενα εἰς τὰς ψυχικὰς τάσεις τὰς διεπούσας τὴν τέχνην, τὸν μῦθον, τὸ ἔθιμον, τὴν γλῶσσαν. Τεκμήριον περιφανὲς εὐρίσκομεν ἀκριβῶς ἐν τῇ περὶ τῶν ψυχολογικῶν χαρακτήρων τῆς γλώσσης μελέτῃ αὐτοῦ· ἡ ἐξέτασις βεβαίως εἶναι ἡ τελειότατη πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης γενομένων. "Ὅτι ἡ πειραματικὴ ψυχολογία οὐδεμίαν δύναται νὰ παράσχῃ αὐτῷ βοήθειαν πλὴν μόνον ἐν τῷ καθαρῶς ἐξωτερικῷ καὶ μορφολογικῷ μέρει, ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Wundt γινομένη λ. χ. ἀναλύσει τῶν γραμματικῶν τύπων, τῶν προτάσεων καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς μορφῶν, πολλῶ δ' ἦττον ἐν τῷ δυσχερεῖ ζητήματι τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης (περὶ οὗ ὁ Wundt πραγματεύεται ἐν τῷ τέλει τοῦ 1ου τόμου), εἶναι πρᾶγμα φανερώτατον. Εἰ καὶ ὁ Wundt ἐπιχειρεῖ νὰ καρπωθῇ πᾶν ὅ,τι τὸ πείραμα δύναται νὰ δώσῃ αὐτῷ προσπαθῶν νὰ διατηρῇ τὴν ἀλληλουχίαν στοιχειωδῶν καὶ πολυπλόκων γεγονότων, ὅμως ἡ ἀπόστασις εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις πραγματικῆς συνεχείας.

Ἄλλ' ὅπερ προκύπτει ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μεγαλειώδους ἔργου τοῦ Wundt εἶναι ἡ ὑπόνοια, μήπως ὁ συγγραφεὺς περιέπεσεν εἰς ἄλλην τινὰ πλανὴν φανταζόμενος ὅτι, ὅσα τὸ πείραμα καὶ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις ἀδυνατοῦσι κατὰ τὴν γνώμην του νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ, πορίζεται ταῦτα ἀπὸ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀπλῆς ἐξετάσεως τῶν ἀντικειμενικῶν μαρτυριῶν, τῶν προσφερομένων αὐτῷ ὑπὸ τῶν φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκδοχὴ (l'objectivismo) ἐνταῦθα πολὺ μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς ἐπιστήμασι τῆς φύσεως εἶναι τι λίαν σχετικόν. Ἡ ἱστορία χορηγεῖ ἡμῖν ὕλικόν ἐλλιπὲς καὶ λίαν ἀμφιβόλου βεβαιότητος, οὗ ἕνεκα ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ ὑπόθεσις ἔχουσιν ἐν τῇ ἀνακατασκευῇ τῶν πνευματικῶν ἐξελιγμῶν τῆς ἀνθρωπότητος οὕτω μέγα μέρος, ὥστε νὰ ἐμποιώσιν ἡμῖν τὸν ἐνδοιασμόν, μήπως εἶναι καταδεδικασμένοι εἰς διτηνεκὴ ἀνακαίνισιν. Οὐδ' ὁ Wundt ἠδυνήθη νὰ ποφύγῃ τὴν κοινὴν ἀνάγκην πάντων τῶν ἐρευνητῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐάν

μὴ σκοπῆ, ὅπως ἀνακατασκευάσῃ τὴν πραγματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν συμβάντων ἢ φαινομένων, ὅμως ἀναλαμβάνει ἔτι ἐργωδέστερον ἐγχείρημα, νὰ νέλθῃ ἀπὸ τούτων, καθ' ἑαυτὰ ἐλλιπῶν καὶ ἀμφιβόλων, εἰς τὰς ψυχολογικὰς πηγὰς των. Οὕτως ἡ ἐργασία ὑποκειμενικῆς ἐρμηνείας καὶ ἀναλύσεως εἶναι διπλῆ : πρῶτον μὲν ἐκ τῶν ποικίλων περὶ τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἀνακατασκευῆς ὑποθέσεων ὀφείλει ὁ συγγραφεὺς νὰ προκρίνῃ τὴν κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ πιθανωτέραν, εἶτα δὲ ἀπὸ τῶν οὕτω παραδεκτῶν γενομένων γεγονότων δι' ἐπαγωγῆς νὰ πορισθῇ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τὰς διεπούσας τὴν ψυχολογικὴν ἀνέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Πῶς εἶναι δυνατόν ἐν ἀπάσῃ ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ νὰ μὴ ἐπικαλῆται τις διαρκῶς τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν εἴτ' ἐπὶ τοῦ πειράματος στηριζομένην εἴτ' ἐν πολὺ μείζονι, ὡς εἰκός, μέτρῳ ἐπὶ τῆς καθαρᾶς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, εἶναι δυσκολώτατον νὰ νοήσωμεν. Εἶναι ἡ ὁδός, ἣν δέχα τῶν μεγαλειωδῶν διαγραμμάτων τοῦ Wundt ἐπορεύθησαν σύγχρονοί τινες ψυχολόγοι πειρώμενοι νὰ ἐπισυνδέσωσι τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ κοινωνικῆς ἀνεξίξεως πρὸς τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. "Οὐδὲν εἶναι πολλῆς σπουδῆς καὶ διαφέροντος ἄξιον διὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἀναλύσεως δοκίμιον κοινωνικῆς ψυχολογίας, δημοσιευθὲν πρὸ τινῶν ἐτῶν ὑπὸ διαπρεποῦς πειραματικοῦ ψυχολόγου, τοῦ Mc. Dugall, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζων εὐστοχώτατα τὰ ὀρμέμφυτα, τὰς τάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ παθήματα, τὰς βουλευτικὰς λειτουργίας, οἷαι φανεροῦνται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, στηρίζεται πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως ¹.

Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός.

Ἡ ἰδιαιτέρα ψυχολογικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Wundt καταντᾷ προσέτι νὰ αποκλείῃ ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ προσνέμῃ ἄκριβές τι ἔργον εἰς ἄλλας μεθόδους καλλιεργουμένας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις μετὰ τινος ἐπιτυχίας, ὡς εἶναι ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός, ἡ ψυχολογία τῶν ζώων καὶ ἡ παθολογικὴ ψυχολογία.

Ἡ ψυχολογία τοῦ παιδός ἔλαβεν ἤδη ἰκανὴν ἐπίδοσιν μάλιστα ἔνεκα τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς ἐν τῇ πρακτικῇ παιδαγωγικῇ. Αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς δὲν εἶναι λίαν ἀπομεμακρυσμένα· διότι παραλείποντες τὰς νύξεις τοῦ Λωκίου ἐν τῷ μεγάλῳ φιλοσοφικῷ ἔργῳ αὐτοῦ μόλις κατὰ

¹) Will. Mc. Dugall, An introduction to social psychology, 1902. Ἡ τελευταία σπουδαιότητα ἔχει ἕτερον συγγενές ἔργον τοῦ T. A. Ross, Social Psychology (New York, 1919), ὅπερ εἶναι κυρίως ψυχολογία τοῦ πλήθους κατὰ τὸν τύπον τοῦ Tarde καὶ ἄλλων συγχρόνων.